ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਦਸੰਬਰ 2011

Courtesy : flickr.com

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ 15/-

ਜਿਸਕੀ ਬਸਤੁ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਾਖੈ

ਰੋਂਦੇ ਰੋਂਦੇ ਆਇਉਂ ਬੰਦਿਆ,
ਹੁਣ ਤਾਂ ਹੱਸਦਾ ਹੱਸਦਾ ਜਾ।

ਜੋ ਸੁਆਸ ਤੂੰ ਲਏ ਉਧਾਰੇ,
ਹੁਣ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾ।

ਜਿਸ ਦੀ ਚੀਜ਼, ਉਸੇ ਨੂੰ ਦੇਈਏ,
ਮੋੜ ਅਮਾਨਤ ਵਾਪਸ ਜਾ।

ਮੁਕਤ ਦਾਤ ਰੱਬ ਦੇਵੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ,
ਆਉਣਾ ਪਵੇ ਨ ਜਾ।

ਪੁਸਤਕ -ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ : ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

ਆਨਰੇਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ

ਸ: ਹਰਚੰਦਨ ਸਿੰਘ

- ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: ੪/੮/੯੦ ਮਿਤੀ ੨੦/੨/੯੧ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।
- Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/-I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid upto 31/03/2012

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ਦੇਸ਼: ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 150 ਰੁ., ਕੋਰੀਅਰ ਰਾਹੀਂ 500 ਰੁਪਏ
  ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.
- ਵਿਦੇਸ਼: ਸਲਾਨਾ 30 £, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 £
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ
  'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ।
  ਜਾਂ State Bank of Patiala ਵਿਚ Amrit Kirtan Trust A/c 65079603302 ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015

ਫੋਨ : 0172-277266●, ●9814● 5363●

e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website : www.amritkirtan.com, www.gurshabad.com

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਐਸ. ਸੀ. ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

Type Setting & Designed by :
Rajpreet Singh Khural - 9915545084

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਮ੍ਰਿਤ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ — 4

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ — 5

ਸੰਤ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ* ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਕੀਰਤਨ ਕਲਾ
ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.) — 6

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ : ਜੀਵਨ, ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਪਰੰਪਰਾ
ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ — 8

ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਲਿਪੀਕਾਰ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ
ਜਬਰਜੰਗ ਸਿੰਘ — 16

BHAI JWALA SINGH
The Icon Of Ancient Sikh Religious Music
Harjap Singh Aujla — 19

ਸੁਰ ਲਿਪੀ - ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ, ਤਿੰਨ ਤਾਲ — 24

ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ — 25

Please forward your e-mail id at drjagirsingh@gmail.com

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

Thanks for October 2011 issue of "Amrit Kirtan received two days back, which is a wonderful edition containing almost all articles providing valuable, educative information on Gurbani Kirtan for the benefit of mankinds and lovers of Kirtan listeners/ Kirtanya's. Our heartiest congratulations to Sr.Harbhajan Singh (Namdheri) for getting Sangeet Natak Academy Award in recognition of his contribution to spread Gurbani Kirtan in its original Raga's as enshrined in Sri Guru Granth Sahib.

2. Equally we also send our heartiest congratulations to Dr. Jaspal Singh, Vice Chancellor, Punjabi University, Patiala for the stpes he has taken for the promotion of Gurbani Kirtan in co-operation with SGPC, Sri Amritsar. Dr. Gurnam Singh, who has conducted this important project is himself an expert and master of Gurbani Kirtan art in its original form. His soul stiring rendering of "Bhaj Ram, Ram Ram" at Diwan Ashthan, Manji Sahib, Sri Amritsar on 8-x-2011 was an excellent exposition of classical item.

3. I do appreciate your "Karo Baynantia" and such episode may be published from time to time in further.

4. I am very much delighted to read that within a month to my suggestion (Amrit Kirtan August 2011) for the presentation of Bhai Samund Singh Kirtan has been fullfilled. We must congratulate you and SR. Mohinder Singh Bindra ji in this regards. Please send me 5 Cd's for our use here.

5. Once again, I would love to suggest Sr. M.S. Bindra ji to aprepare "Asa Di War Kirtan of Bhai Samund Singh ji on CD for permanent Conservation, if not already done so. I wonder if you himself have not yet sung "Asa di War" If so, I have already requested you for 2 CD's to be send in my e-mail of 6-6-11

6. Please visit Gurbani Jag meh Chandn Stall at Gurudwara Bangla Sahib, New Delhi between 04-1-2011 to 16-11-2011.

With admiring and respect full regrads.

Bhagwant Singh

Communication Centre
Formal Restaurants
Exhibition Rooms
Accommodation
Informal Eating
Tours & Travels
Conferencing
Floral Shop

THE AROMA

Premium Event Centre
Millennium Centre
Deliberations
Abhinandan
Exporama
Mind Set
Art Craft

Sector: 22 - C, Chandigarh,
Ph.: 2700045-48 **Fax :** 0172-2700051
E-mail : hotelaroma@glide.net.in
Website : www.hotelaroma.com

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ
ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲੋਂ
ਆਪ
ਸਹਿਜ ਪਾਠ **ਕਰਨਾ**
ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਿਕ ਹੈ

...ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ?

ਸੰਤ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਕੀਰਤਨ ਕਲਾ

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਚੌੜਾ ਮਸਤਕ, ਭਰਵਾਂ ਚਿਹਰਾ, ਨਾਮ ਖੁਮਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਦੁਧੀਆ ਸਫੈਦ ਬਸਤਰ, ਗੋਲ ਚਿੱਟੀ ਅਤੇ ਦਸਤੂਰੀ ਦਸਤਾਰ, ਨੂਰਾਨੀ ਮਸਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਸੰਤ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ।

ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੋਰ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਲੋਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵੀ ਪਾਣੀਆਂ ਤੇ ਤੈਰਨ ਵਾਂਗ, ਜੇ ਬੈਠਕ ਹੈ ਤਾਂ ਅਹਿੱਲ ਤੇ ਅਡੋਲ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚਿੱਟੀ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ, ਜੇ ਬੋਲ ਹਨ ਤਾਂ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ, ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜਾਂ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਏ, ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਵਹਿੰਦੇ ਝਰਨੇ ਵਾਂਗ।

ਇਕ ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ, ਰਿਸ਼ੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਵਾਂਗ, ਸੰਤ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਅਨੋਖੀ ਤੇ ਅਗੰਮੀ ਖਿੱਚ ਸੀ। ਸੁਰੀਲਾਪਣ ਇੰਜ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸਰਸਵਤੀ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਕੂਲੇ, ਕੋਮਲ, ਕਰਾਮਾਤੀ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਠ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਸਵਾਰਿਆ ਹੋਵੇ।

ਆਪ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਇਕ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਰਫ਼ ਦੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਵਾਂਗ ਪਿਘਲਦੇ ਅਣਗਿਣਤ, ਬੇਜੋੜ ਤੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਅਲਾਪ ਸਨ। ਜੋ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਮ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਅਨੋਖੀ ਮਸਤੀ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਖੇੜਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤਾਨਾਂ, ਮੁਰਕੀਆਂ ਤੇ ਮੁਖੜੇ, ਆਪ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਝਰਨੇ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਕੋਈ ਬਨਾਵਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਸੁਰ, ਅਲਾਪ ਜਾਂ ਤਾਨ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਦੁਹਰਾਅ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀ ਵਿਚ, ਹਰ ਅਲਾਪ, ਤਾਨ ਜਾਂ ਮੁਰਕੀ ਹਰ ਬਾਰ ਨਵੀਨ ਅਤੇ ਅਨੋਖੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਆਪ ਦੀ ਗਾਇਨ ਕਲਾ "ਜਨ ਮਨ ਕੋ ਮੋਹਿਤ ਕਰੈ..." ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰਦੀ ਅਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਹੋਏ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਦੂ ਧੂੜਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੀ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਆਪ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਫੁੱਲ ਦੁਆਲੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਮਧੂ ਇਕੱਤਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਰੋਤੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਲਾਪ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ, ਉਜਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸਰਗਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾਂ ਮਹਿਕ ਉੱਠਦੀਆਂ।

ਆਪ ਦੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ, ਲੈਅ-ਪਰਧਾਨ ਸੀ, ਉਹ ਲੈਅ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਵਿਚ ਥਿਰਕਣ ਅਤੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਕਸਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਬਿਰਹਾ ਅਤੇ ਵਿਯੋਗ ਪਰਧਾਨ ਕੀਰਤਨ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀ ਸਮੇਂ, ਰਸ ਨਾਲ ਕੀਲੇ ਹੋਏ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਰੋਤੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੋਖੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਸਮੋਹਕੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਰ ਕਿਧਰੋਂ ਮਿਲਣੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰਲ ਤੇ ਸੌਖੀਆਂ ਮੌਲਿਕ ਰੀਾਂ ਦੀ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਿਰਜਣਹਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ, ਇਨ੍ਹਾਂ

ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਸ ਲੈਅ ਵਿਚ ਗਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਗੂੰਜ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਨਾਲ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸੰਗੀਤ ਪੱਖੋਂ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਪਈ, ਤਬਲੇ ਦੀ ਕਨਾਰ ਟੁਣਕੀ ਤੇ ਧਾਮੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਪਈ। ਵਾਇਲਨ ਅਤੇ ਦਿਲਰੁਬਾ ਤੇ ਗਜ਼ ਤੇ ਤਾਰਾਂ ਥਿਰਕੀਆਂ। ਆਧੁਨਿਕ ਤੇ ਨਵੀਨ ਸਾਜ਼ਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲੁਕਾਈ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਵਾਜਾ, ਤਬਲਾ, ਵਾਇਲਨ, ਦਿਲਰੁਬਾ ਆਦਿ ਸਾਜ਼ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਜ਼ਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਜਾ ਤੇ ਭਿੰਨਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਅਨੋਖਾ, ਮਨਮੋਹਕ ਸੁਮੇਲ ਤੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭਾਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਬੇਲੋੜੀ ਖੜਕੀ ਜਾਂ ਅਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਅਵਾਜਾਂ ਦੀ ਬੇਜੋੜ ਮਿਲਤ ਇਕ ਸਰੂਰਿਆ ਪਰਭਾਵ ਧੂੜਦੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕੰਨ ਉਤਾਵਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੇਖਣ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਤਰਸਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਿਰਛਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਪਰਿੰਦੇ ਵੀ ਕੀਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਰਵਾਇਤੀ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਗਵੈਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਤੇ ਬਿਖੜੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵੀ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪੜਤਾਲਾਂ, ਠੁਮਰੀਆਂ, ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਕੁਆਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ ਉੱਥੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸੁਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਧਾਰਨਾ ਗਾ ਕੇ ਵੀ ਆਪ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਭਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਆਪ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਲੈਅ ਵਿਚ ਗਵੈਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਮਾਲ ਦਾ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ।

ਪੰਥ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਬਹੁਤੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੇਵਲ ਸਥਾਈ ਅੰਤਰੇ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਦੀ ਧੁਰ ਆਤਮਾ ਤੱਕ ਉਤਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੀਰਤਨ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਿੰਨਾ ਲੰਮਾ ਹੋਵੇ, ਆਪ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਟੇਕ ਵਾਲੀਆਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਸੇ ਭਾਵ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਗਵੈਸ਼ ਕਰਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਢੁਕਵੇਂ ਪਰਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਸਾਖੀ ਪਰਧਾਨ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਖੜ੍ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹਵਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਰੋਤੇ ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ, ਧੁੱੜ-ਧੂੜ, ਭੁੱਖ-ਪਿਆਸ, ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

*ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ 'ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ' ਵਿਚੋਂ।

** ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ - ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

Now you can read Amrit Kirtan & Download Kirtan of Dr. Jagir Singh from www.amritkirtan.com

Send this information to your friends

ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ

ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਜੋਗ ਪੰਦਰਾ-ਰੋਜ਼ਾ ਪੱਤਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪੂਸਾ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 060 ਫੋਨ : 25862955

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ : ਜੀਵਨ, ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਪਰੰਪਰਾ

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਸੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਲਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਸੋਢੀ ਠਾਕੁਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਰਿਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਕਤਕ ਵਦੀ 2, ਸੰਮਤ 1591 ਮੁਤਾਬਕ 24 ਸਤੰਬਰ 1534 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮੈਕਾਲਿਫ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੁਨੱਖੇ ਸਨ ਤੇ ਹੰਸੂਹੰਸੂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਬਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਆਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ:

ਬਾਲ ਉਮਰ ਬ੍ਰਿਧਨ ਸੀ ਚਾਲੈ॥ (ਗੁਰੂਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ 481)

ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਲੇਠਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਥਾਂ ਜੇਠਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।[1] ਚੂਨਾਮੰਡੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਇਕ ਭੈਣ ਰਾਮਦਾਸੀ ਦਾ ਵੀ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਦਾ ਬਚਪਨ ਚੂਨਾ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬੀਤਿਆ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾਤਾਰ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਣੁਵਾਈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਿੱਖ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਸਰਕੇ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਮਾਲੋ ਮਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨਿਤਨੇਮ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੂੰ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ 1553 ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਪੁੱਤਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਮਹਾਦੇਵ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਤੇ 1534 ਵਿਚ ਗੁਰੂਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ:

ਹਰਿ ਪ੍ਰਭਿ ਕਾਜੁ ਰਚਾਇਆ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੀਆਹਣਿ ਆਇਆ॥
ਵੀਆਹਣਿ ਆਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਸਾਧਨ ਕੰਤ ਪਿਆਰੀ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਿਹਾ: ਹਰਿ ਕੀਰਤ ਕਲ ਜੁਗਿ ਪਦੁ ਉਤਮੁ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰ ਮਾਝਾ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 69)

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਰਾਮਦਾਸ ਜਾਂ ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬੈਠਾ ਸੋਢੀ ਪਾਤਿਸਾਹ ਰਾਮਦਾਸੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਾਵੈ। ਪੂਰਨ ਤਾਲ ਖਟਾਇਆ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚਿ ਜੋਤਿ ਜਗਾਵੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਮਸੰਦ ਸੰਸਥਾ ਚਲਾਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਨੰਦ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ 1581 ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨ ਕੇਂਦਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰੋ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਲਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਮਗਰੋਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਆਰਤੀ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਇਹ ਚਾਰ ਚੌਕੀਆ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਲਗਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਕੀਆਂ ਦੀ ਅੰਤਰਗਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਉਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਤੰਤੀ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਗੁਰੂਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਗੁਰੂਅੰਗਦ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸਗੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰੋ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ

ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 19 ਰਾਗ, ਗੁਰੂ-ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਸਲੋਕ ਰਚੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਨਾਨਕ ਜੀ ਵਾਲੇ 19 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ 17 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਪਰ ਗੁਰੂ-ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ 19 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ 11 ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਰਾਗ ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਗੋਂਡ, ਨਟ ਨਰਾਇਣ, ਮਾਲੀ ਗਾਉੜਾ, ਕੇਦਾਰਾਂ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਰਾਗ ਦੇ ਅਗਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਵੇਂ ਆਸਾਵਰੀ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਗ ਦੀ ਆਸਾਵਰੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਧੈਵਤ ਸ਼ੁੱਧ ਲਗਦਾ ਹੈ ਦੂਜਾ ਕੋਮਲ ਅੰਗ ਦੀ ਆਸਾਵਾਰੀ। ਆਪ ਨੇ ਆਸਾਵਰੀ ਰਾਗ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਰਲੇਖ ਸੁੰਧਗ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਗ। ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਈ ਛੰਦਾਂ ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ 246 ਪਦੇ ਰਚੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁਪਦੇ, ਚੌਪਦੇ ਤੇ ਪੰਜਪਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਦੇ 138 ਸਲੋਕ ਰਚੇ, ਹੋਰ ਛੰਦ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਛੰਤ 32 ਅਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 31 ਹੈ।[2]

ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਪਹਰੇ, ਵਣਜਾਰਾ, ਕਰਹਲੇ, ਘੋੜੀਆਂ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੰਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਛੰਤ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਆਸਾ ਦੇ ਛੇ ਛੰਤ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਡੇਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਲ 24 ਅੰਗ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀਆਂ 24 ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।[3]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ 6 ਪਦੇ, 1 ਪਹਰਾ, 1 ਵਣਜਾਰਾ, 1 ਛੰਦ ਅਤੇ 21 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਗ ਮਾਝ ਵਿੱਚ 7 ਪਦੇ, 1 ਅਸ਼ਟਪਦੀ, 2 ਸਲੋਕ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਿਚ 32 ਪਦੇ, 2 ਕਰਹਲੇ, 53 ਸਲੋਕ, 1 ਵਾਰ, 28 ਪਉੜੀਆਂ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ 16 ਪਦੇ, 14 ਸਲੋਕ, ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਵਿਚ 7 ਪਦੇ, 1 ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਰਾਗ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ 6 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ 2 ਸਲੋਕ 1 ਵਾਰ, 21 ਪਉੜੀਆਂ, ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ 3 ਪਦੇ, 2 ਘੋੜੀਆਂ, 4 ਛੰਦ, 1 ਵਾਰ, 21 ਪਉੜੀਆਂ, ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ 9 ਪਦੇ, 7 ਸਲੋਕ, 1 ਵਾਰ, 29 ਪਉੜੀਆਂ ਰਾਗ ਜੈਤਸਰੀ 11 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ, 13 ਪਦੇ, 1 ਛੰਤ, ਰਾਗ ਟੋਡੀ 1 ਪਦਾ, ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ 6 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ 2 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ 15 ਪਦੇ, 2 ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ 2 ਛੰਤ, 2 ਸਲੋਕ, 1 ਵਾਰ, 13 ਪਉੜੀਆਂ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ 6 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਨਟਨਰਾਇਣ 9 ਪਦੇ, 6 ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਰਾਗ ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, 1 ਪਦਾ, ਰਾਗ ਮਾਰੂ 8 ਪਦੇ, 6 ਸਲੋਕ, ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ 4 ਛੰਦ, ਰਾਗ ਕੇਦਾਰਾ 2 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਗੋਂਡ 6 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਭੈਰਉ 7 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਬਸੰਤ 7 ਪਦੇ, 1 ਅਸਟਪਦੀ, ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ, 13 ਪਦੇ, 2 ਅਸਟਪਦੀਆਂ, 6 ਸਲੋਕ, 1 ਵਾਰ 35 ਪਉੜੀਆਂ, ਰਾਗ ਮਲਾਰ, 9 ਪਦੇ, ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ 12 ਪਦੇ, 6 ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ 30 ਸਲੋਕ 1 ਵਾਰ 15 ਪਉੜੀਆਂ, ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ 7 ਪਦੇ, 6 ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਚ 7 ਪਦੇ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਗ ਸੋਰਠ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੋਰਠਿ ਦੀ ਰਾਗਣੀ ਤਾਂਹੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਗਾਇਨ ਰਾਹੀਂ ਸਰੋਤਾ ਹਰੀਨਾਮ ਦੀ ਢੂੰਡ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਏ:

ਸੋਰਠਿ ਤਾਮਿ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜਾ ਹਰਿਨਾਮ ਢੰਢੋਲੇ ॥ ਗੁਰ ਪੁਰਖੁ ਮਨਾਵੈ ਆਪਣਾ ਗੁਰਮਤੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੋਲੇ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 682)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕੀ ਇਹ ਰਾਗ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਰਾਗ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ/ਸ਼ਬਦ ਗਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਤਿ ਕਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ:

ਹਰਿ ਉਤਮ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਗਾਵਿਆ, ਕਰਿ ਨਾਦੁ ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਾਗ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 849)

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਰਾਗ ਅਤੇ ਨਾਦ ਬਾਰੇ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਹੀ ਰਾਗ ਉਤਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਵੇ:

ਸਭਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੋ ਭਲਾ ਭਾਈ ਜਿਤੁ ਵਸਿਆ ਮਨਿ ਆਇ॥
ਰਾਗ ਨਾਦੁ ਸਭੁ ਸਚੁ ਹੈ ਕੀਮਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1423)

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਉਹਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਕੀਤਰਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਹਨ:

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ ਕਉ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿਖਾ, ਸੁਣ ਕੀਰਤਨ ਹਰਿ ਗੁਣ ਰਵਾ ਹਰਿ ਜਸੁ ਮਨਿ ਲਿਖਾ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 630)

ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰੇਮ ਰਹਿਤ ਰਾਗ ਨਾਦ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਦਸਦੇ ਹਨ:

ਕੋਈ ਗਾਵੈ ਰਾਗੀ ਨਾਦੀ ਬੇਦੀ ਬਹੁਤ ਭਾਤਿ ਕਰਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਭੀਜੈ ਰਾਮ ਰਾਜੈ।

ਜਿਨਾਂ ਅੰਤਰ ਕਪਟੁ ਵਿਕਾਰ ਹੈ ਤਿਨਾ ਕੋਇ ਕਿਆ ਕੀਜੈ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 450)

ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਉਤਮੁ ਨਾਮ ਹੈ ਵਿਚਿ ਕਲਜੁਗ ਕਰਣੀ ਸਾਰ॥

ਮਤਿ ਗੁਰਮਤਿ ਕੀਰਤਿ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਉਰਧਾਰ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 314)

ਤੇ ਹਰੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਲਜੁਗ ਦੀ ਉਤਮ ਪਦਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਕਲਜੁਗਿ ਪਦੁ ਉਤਮੁ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰ ਮਾਝਾ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 680)

ਤੇ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਕੁਲਾਂ ਤਰ ਜਾਣਗੀਆਂ:

ਜੋ ਕੋ ਆਪਨੇ ਠਾਕੁਰ ਭਾਵੇ। ਕੋਟਿ ਮਧਿ ਏਹੁ ਕੀਰਤਨ ਗਾਵੈ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 196)

ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਭ ਵਰਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਇਸ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਮਨ ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਕਰਿ ਸਦਹੂ॥ ਗਾਵਤ ਸੁਨਤ ਜਪਤ ਉਧਾਰੈ ਬਰਨ ਅਬਰਨਾ ਸਬਹੂ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 529)

ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੀਰਤਨ ਉਹ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰੰਪਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ, ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਜਿਸ ਅਦਰ ਰੰਗ ਸੋਈ ਗੁਣ ਗਾਵੈ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦ ਸਹਜ ਸੁਖ ਪਾਵੈ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 114)

ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਤੇ ਨਾਦ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਇਕ ਖਾਸ ਸ਼ਕਤੀ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਰਾਗੈ ਨਾਦੇ ਬਾਹਰਾ ਇਨੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੂਝਿਆ ਜਾਇ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1423)

ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪ ਵੀ ਰਾਗ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਧਨੀ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਢਾਡੀ ਮੰਨਦਿਆਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਜਿਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਹਮ ਢਾਡੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਖਸਮ ਕੈ ਨਿਤ ਗਾਵਹਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਛੰਤਾ॥

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਹ ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੁਣਹ ਤਿਸੁ ਕਵਲਾ ਕੰਤਾ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 650)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਰਾਗ ਰਸ ਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਵਡੇ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਵਡੀ ਹੈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਹਰਿਕਾ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 84)

ਉਥੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ:

ਹਰਿ ਭਗਤਾਂ ਹਰਿ ਆਰਾਧਿਆ ਹਰਿ ਕੀ ਵਡਿਆਈ॥

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਭਗਤਿ ਨਿਤ ਗਾਵਦੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਖਦਾਈ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 316)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਗੁਣ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਣਵਾਨ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਬਣ ਜਾਈਦਾ ਹੈ:

ਧੰਨ ਧੰਨ ਭਾਗ ਤਿਨਾ ਭਗਤ ਜਨਾ ਜੋ ਹਰਿਨਾਮਾ ਹਰਿ ਮੁਖਿ ਕਹਤਿਆ

ਧੰਨੁ ਧਨੁ ਭਾਗ ਤਿਨਾ ਸਾਧ ਜਨਾ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਇ ਗੁਣੀ ਜਨ ਬਣਤਿਆ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 649)

ਸ੍ਰੀ ਅਸਟ ਗੁਰੂਚਮਤਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਬਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਆਸ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਤ ਹਰਕੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਲਈ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਕੀ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਜੋਗੀ ਕਿੰਗ ਸਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਤੇ ਭਰਥਰੀ ਆਦਿ ਦੀ ਉਸਤ ਵਿਚ ਗੀਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਗਾਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਣ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲੋਂ ਗਾਏ ਗੀਤ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਗਾਉਣਾ ਭਿਖਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ:

ਹਥਿ ਕਰਿ ਤੰਤੁ ਵਜਾਵੈ ਜੋਗੀ, ਥੋਥਰ ਬਾਜੇ ਬੇਨ

ਗੁਰਮਤਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਬੋਲਹੁ ਜੋਗੀ, ਇਹ ਮਨੂਆ ਹਰਿ ਰੰਗ ਭੇਨ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 368)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਰ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਵਾਰ ਵਿਚ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ ਜੂਝਣ ਤੇ ਜੰਗ ਦਾ ਬੀਰ ਰਸੀ ਬਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਅੱਠ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਸੋਰਠ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਦਰਜ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ ਜੋ ਰੋਜ ਸਵੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਫਿਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੋਦਰ ਦਾ ਪਾਠ, ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕਥਾ ਵੀਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਬਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਜਾਂ ਤੇ ਸੋਲੋ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਮਹੌਲ ਸਿਰਜਦੇ ਸਨ। (ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਨਾ 340)

ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:-

ਕਿਰਤਿਨ ਰਾਇ ਰਬਾਬੀ ਆਗੈ। ਧੁਨਿ ਰਬਾਬ ਕੀ ਬਾਜਨ ਲਾਗੈ। (ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 1698)

ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਕੇਵਲ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਨ:-

ਹਉ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਕੀਰਤਨ ਕਰਉ
ਸਤਿਗੁਰਿ ਮੋ ਕਉ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਬਤਾਇਆ
ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਖਿਨੁ ਪਲੁ ਰਹਿ ਨ ਸਕਉ (ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 369)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਣ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੀਰਤਰਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

ਕਬ ਕੋ ਭਾਲੈ ਘੁੰਘਰੂ ਤਾਲਾ ਕਬ ਕੋ ਬਜਾਵੈ ਰਬਾਬੁ
ਆਵਤ ਜਾਤ ਬਾਰ ਖਿਨੁ ਲਾਗੈ ਹਉ ਤਬ ਲਗੁ ਸਮਰਾਉ ਨਾਮੁ।।
ਕਬ ਕੋਉ ਮੇਲੇ ਪੰਚ ਸਤ ਗਾਇਨ।
ਕਬ ਕੋ ਰਾਗ ਧੁਨਿ ਉਠਾਵੈ।। (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 368)

ਪੰਜ ਸੱਤ ਗਾਇਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪੰਜ ਸੁਧ ਅਤੇ ਸਤ ਵਿਕਰਤ ਸਵਰ ਤੋਂ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗਾਂ, ਤਾਲਾਂ ਸਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੂਝ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤਾਰ ਸਨ। ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਵੇਂ ਰਾਗ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਵਲੋਂ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਜਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਉਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਸੂਝ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਤੇਰੋ ਜਨੁ ਨਿਰਤਿ ਕਰੇ ਗੁਣ ਗਾਵੈ।
ਰਬਾਬ ਪਖਾਵਜ ਤਾਲ ਘੁੰਘਰੁ ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਬਜਾਵੇ।।(ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 381)
ਕਰ ਕਰਿਤਾਲ ਪਖਾਵਜ ਨੈਨਹੁ ਮਾਥੇ ਵਜੈ ਰਬਾਬਾ
ਕਰਨਹੁ ਮਧੁਰ ਬਾਸੁਰੀ ਬਾਜੈ ਜਿਹਵਾ ਧੁਨ ਅਗਾਜਾ। (ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 884)

ਭਾਈ ਪਾਧਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬੂਲਾਂ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਹੰਕਾਰ ਤਿਆਗਣ, ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਣਨ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਗੁਰੂਫਰਮਾਨ ਹੈ:-

ਪਾਧਾ ਬੂਲਾ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਲੇਖਾਰੀ। (ਵਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਰ 11, ਪਾਉੜੀ 16)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਵੀ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਗੁਰੂਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਲਈ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਏਥੇ ਬਣਦਾ ਹੈ:

ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ

ਕਰਹਲੇ ਗਾਇਨ ਰੂਪ:

'ਕਰਹਲੇ' ਦਾ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਕਰਭ' ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਮੇਲ' ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਡਿੰਗਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ

ਕਰਭ ਕਰਹੈ ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਹੈ।[4] ਪ੍ਰੋ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਡਿੰਗਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਰਹਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਊਠੋ ਜੋ ਸਦਾ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ।[5] ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਕਰਹਲੇ ਗੀਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਰਹਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਊਠ ਜਾਂ ਊਠਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ 'ਕਰਹਲੋ (ਊਠ) ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।[6] ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਕਰਹਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲੇ ਦੇ ਗੀਤ ਅਤੇ ਉਦਮ ਦੇ ਗੀਤ ਕਿਹਾ ਹੈ।[7] ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਢੋਆ ਢੁਆਈ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅੱਜ ਵਰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੋ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਊਠਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਦੀ ਲੰਮੀ ਯਾਤਰਾ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਵਪਾਰੀ ਰਾਤ ਬਰਾਤੇ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਘਰ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਵਾਲਾ ਗੀਤ ਕਾਫਲੇ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਕਾਫਲਾ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਪਲ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਰਹਲੇ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। 'ਕਰਹਲੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ 10 ਬੰਦ ਹਨ। ਸੋ ਕਰਹਲੇ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਊਠਾਂ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਲੈਅ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਦੇਸ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਸੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਸੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਲੈਅ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਲੈਅ ਵਿਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ।

ਘੋੜੀਆਂ ਗਾਇਨ ਰੂਪ:

ਘੋੜੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਦੇ ਪਖੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਘੋਟਕੋ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਰੂਪ ਵਟਾ ਕੇ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ 'ਘੋੜੋ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਘੋੜਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਘੋੜੀ ਘੋੜਾ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਘੋੜੀਆਂ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ। ਘੋੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਭੇਦ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਲਾੜੇ ਦੇ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਅਵਸਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੈਣਾਂ ਹਿਸ ਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮਨਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗੀਤ ਹੈ। ਘੋੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਭੇਦ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਲਾੜੇ ਦੇ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਅਵਸਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੈਣਾਂ ਇਸ ਗੀਤ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮਨਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗੀਤ ਹੈ।[8]

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਬਰਾਤ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਦੇਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਵਾਹ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਕਰਕੇ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਘੋੜੀ ਦੀ ਰਸਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਿਆ 'ਘੋੜੀਆਂ ਹੈ।"[9] ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਇਸ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਘੋੜੀਆਂ ਰਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਭੂਮੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਨਮੋਹਨ ਸਹਿਗਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤੋ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।[10] ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹ ਰੂਪੀ ਲਾੜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਘੋੜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਜ਼ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਹੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂਦਾ ਮਿਲਾਪ ਸੰਭਵ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਘੋੜੀਆਂ:

ਦੇਹਿ ਭੇਜਣਿ ਜੀ ਰਾਮਿ ਉਪਾਈਆ ਰਾਮ।
ਧੰਨੁ ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਪੁੰਨਿ ਪਾਈਆ ਰਾਮ।[11]

ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਘੋੜੀਆਂ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਘੋੜੀਆਂ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਘੋੜੀ ਰਸਮ ਦਾ ਲੌਕਿਕ ਵਰਨਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾੜੀ ਲਾੜੇ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਵਆਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੀਤ ਗਾਉਣੇ, ਨੱਚਣਾ, ਟੱਪਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵਾਧੂਅਤੇ ਵਿਅਰਥ ਗੀਤਾਂ, ਰਸਮਾਂ, ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਸਮੇਂ ਗਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੁਭ ਅਵਸਰ ਘੋੜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂਮਿਲਾਪ ਲਈ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਵਣਜਾਰਾ ਗਾਇਨ ਰੂਪ:

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਣਜਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਪਾਰੀ ਦਾ ਸੌਦਾਗਰ ਹੈ। ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਬ ਨੇ ਵਣਜਾਰੇ ਦਾ ਅਰਥ Itinerant Merchant ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੁਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੁੰਨ ਅਤੇ ਪਾਪ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।[12] ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ ਅਨੁਸਾਰ ਵਣਜਾਰਾ ਦਾ ਅਰਥ ਵਣਜ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਕਜਨ ਵਾਲਾ। ਵਣਜਾਰੇ ਲੋਕ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਫਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਦੁੱਖ, ਗਰਮੀ, ਹਨੇਰੀ, ਤਕਲੀਫਾਂ ਆਦਿ ਸਿਰ ਉਪਰ ਸਹਾਰ ਕੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਸਨ। ਰਸਤੇ ਦੀ ਕਠਿਨਾਈ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਯਾਤਰੂਲੋਕ ਗੀਤ ਜਾਂ ਭਜਨ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਵਣਜਾਰਾ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ।[13] ਕਰਹਲੇ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਜਿਵੇਂ ਊਠਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਹਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਕ ਧੁਨੀ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਮ ਧਨ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਣਜਾਰਾ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਹਰਿ ਹਰਿ ਉਤਮੁ ਨਾਮੁ ਹੈ ਜਿਨਿ ਸਿਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ਜੀਉ
ਹਰਿ ਜੀਅ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਦਾ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ 8)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਛੇ ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰ ਬੰਦ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਬੰਦ ਪਿਛੋਂ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਕਤੀ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਦੁਗਣੀ ਹੈ। ਹਰ ਬੰਦ ਦਾ ਅੰਕ ਬੰਦ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦਾ ਅੰਕ ਬਦਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪਦੇ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਖਰੀ ਪੰਕਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਸੰਗੀਤਕ ਲੈਅ ਅਤੇ ਵਜਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਧਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਲਾਵਾਂ ਗਾਇਨ ਰੂਪ

ਲਾਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਤੋੜਨਾ, ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਲੜਕੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲਾਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰੁਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣ ਰਸਮ ਬਣਾਈ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।[14]

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਲਾਂਵਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਰਚ ਕੇ ਇਸ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਵੀ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਸਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਲਾਵਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਾਧਿਤ ਰਾਗ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਨਾਲ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮਹੱਤਵ ਧਾਰ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਖੇੜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਰਸਮ ਜੀਵ ਅੰਦਰ ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਬਣ ਕੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਗੀਤ ਇਕ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੀਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਗਏ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਗਾਇਨ ਰੂਪ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਲਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਗੀਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਸਮੇਂ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਚਾਰ ਬੰਦ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਵਾਂ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਬਾਣੀ ਵਜੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵਲੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਾਵਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪਰੰਪਰਾ ਸਥਾਪਤ ਹੈ। ਸੂਹੀ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੋ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜੇ ਹੈ।[15] ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਾਗ ਚੁੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਿਨ ਦਾ ਇਹ ਜੋਬਨ ਪੱਖ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਵੀ ਮਾਨਵ ਅੰਦਰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜੋਬਨ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੇ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਇਨ ਦਾ ਸਮਾਂ 12 ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਮ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਅਨੰਦਮਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਲਾਵਾਂ ਬਾਣੀ ਫੁਰਮਾਣ:

ਹਰਿ ਪਹਿਲੜੀ ਲਾਵ ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ॥
ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੇਦੁ ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜਹੁ ਪਾਪ ਤਜਾਇਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ॥[16]

ਹਰਿ ਦੂਜੜੀ ਲਾਵ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਾਇਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ॥
ਨਿਰਭਉ ਭੈ ਮਨੁ ਹੋਇ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ॥[17]

ਹਰਿ ਤੀਜੜੀ ਲਾਵ ਮਨ ਚਾਉ ਭਇਆ ਬੈਰਾਗੀਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ॥
ਸੰਤਾ ਜਨਾ ਹਰਿ ਮੇਲ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਵਡਭਾਗੀਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ॥[18]

ਹਰਿ ਚਉਥੜੀ ਲਾਵ ਮਨਿ ਸਹਜੁ ਭਇਆ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲਿਆ ਸੁਭਾਇ ਹਰਿ ਮਨਿ ਤਨਿ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ॥[19]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਸੰਸਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਚਾਰ ਚਰਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ ਅਨੰਦਮਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਉੱਚਤਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਖੇੜੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਸੂਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੁਰਖ, ਲਾਲ ਹੈ।[20] ਇਹ ਰੰਗ ਸ਼ਗਨਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਬੰਧਨ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਵਸਤਰਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਲਾਲ ਹੀ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਲਾਵਾਂ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਕਮਾਲ ਹਨ।[21] ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚੋਕੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਰਸਮ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਐ ਕੰਮ ਸੁ ਹਰਿ ਪੈ ਰਾਖੀਐ, ਸਭੇ ਕਾਰਜ ਸੁਹੇਲੜੇ ਥੀਏ ਤੋ ਪਲੈ ਤੈਡੇ ਲਾਗੀ, ਉਪਰੰਤ ਲਾਵਾਂ ਤੇ ਆਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀਆਹ ਹੋਆ ਮੇਰੇ ਬਾਬਲਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ

ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਰੂਪ:

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ, "ਪੜਤਾਲ ਸੰਗਜਾਜਾਂਚ, ਛਾਨ ਬੀਨ, ਦੇਖ ਭਾਲ।"[22]
ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਪਟਤਾਲ ਚਾਰ ਤਾਲ ਦਾ ਭੇਦ।[23] ਆਪ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਜਾਂ ਪਟਤਾਲ ਨੂੰ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਤੇ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਚਾਰ ਤਾਲ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, "ਇਸ ਤਾਲ ਵਿਚ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਸੰਗਯਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਹ ਕਿਸੇ ਧਾਰਣਾ ਦੇ ਹੋਣ"[24] ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪੜਤਾਲ ਬਾਰੇ ਜਿਥੇ ਤਾਲ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪਰਤਦਾ ਹੈ, ਬਦਲਦਾ ਰਹੇ[25] ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਇਸ ਦਾ ਪਰਤਾਉ ਤਾਲ ਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਦੇ ਗਾਉਣ ਵਿਚ ਤੁਕ ਤੁਕ ਤੇ ਤਾਲ ਪਰਤਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਪੜਤਾਲ ਹੈ।[26] ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਸਾ ਕਾਨੜੇ ਆਦਿਕ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪੜਤਾਲ ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਆਦਿ ਪੜਤਾਲੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।[27] ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅੰਕਣ ਗਾਇਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਚਾਰੀਆ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤ ਵਿਚ ਤੁਕ ਤੁਕ ਤੇ ਤਾਲ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਰਹਾਓ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ, ਹੋਰ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗਾ ਕੇ ਸਥਾਈ ਵਿਚ ਬੜੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।[28]

ਉਪਰੋਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜਤਾਲ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪਟਤਾਲੋ ਵਿਚ ਗਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਮਨਣਾ ਸਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪੜਤਾਲ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕਈ ਰੀਤਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਬੱਧ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਰਾਗ, ਮਹਲਾ, ਘਰੁ, ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਅਤੇ ਪੜਤਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਕੇਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਾਲ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ।

ਵੱਖ ਵੱਖ ਅੰਤਰੇ ਗਾਇਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਤਾਲ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਅੰਤਰੇ ਦਾ ਗਾਇਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਥਾਈ ਵਿਚ ਫਿਰ ਉਸੇ ਹੀ ਤਾਲ ਵਿਚ ਪਰਤਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਹਰ ਅੰਤਰਾ ਨਵੇਂ ਤਾਲ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ।

ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਗੁਰਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ

ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਰਚਿਤ 19 ਪੜਤਾਲ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ, ਨਟਨਰਾਇਣ, ਨਟ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਉਲੇਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਦਾ ਛੋਟਾ ਖਿਆਲ, ਸੁਲਤਾਨ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਖਿਆਲ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੋਮਰ ਦਾ ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਜੋ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਨਵਿਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਰੂਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਤਾਲਾਂ, ਮਾਤਰਾ ਬੋਲ ਅਤੇ ਵਜਨ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਆ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਰਹਾਉ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਹੋਰ ਪਦਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਥਾਈ ਵਿਚ ਬੜੇ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਧਰੁਪਦ ਅਤੇ ਖਿਆਲ ਅੰਗ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਨ ਲਈ ਗਾਇਨ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਧਰੁਪਦ, ਧਮਾਰ, ਖਿਆਲ, ਤਰਾਨਾ ਅਤੇ ਲੈਅ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਸੁਰ ਅਤੇ ਗੁਰ ਦੀ ਸਮਝ ਗਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ, ਕੜਕਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਸਮਝ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਨਾ ਉਪਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆਂ ਲੋਕ ਧੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕ ਅੰਤਰ ਵੇਦਨਾ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨਜਦੀਕ ਤੋਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੈਵੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਾਧਿਅਮ ਸਨ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1 ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ, ਪੰਨਾ 6.
2 ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ, ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ 72.
3 ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ, ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ 72.
4 ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਲੋਕ ਰੂਪ, ਪੰਨਾ 186.
5 S.S. Kohli, A Critical Study of Adi Granth, Page 90.
6 ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ, ਪੰਨਾ 197.
7 ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ, ਪੰਨਾ 16.
8 ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 575.
9 ਮਨਮੋਹਨ ਸਹਿਗਲ, ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਇਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਰਵੇਖਣ, ਪੰਨਾ 71.
10 ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 1082.
11 ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 169.
12 ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਲੋਕ ਰੂਪ, ਪੰਨਾ 146.
13 ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 567.
14 ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 798.
15 ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਬਾਣੀ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ 205.
16 ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 163.
17 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 774.
18 ਉਹੀ
19 ਉਹੀ
20 ਉਹੀ
21 ਉਹੀ
22 ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 163.
23 ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 567.
24 ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 325.
25 ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ, ਪੰਨਾ 253.
26 ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 408.
27 ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਕੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ 13.
28 ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਕੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ 14.

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਲਿਪੀਕਾਰ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ

ਜਬਰਜੰਗ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਲਿਪੀਕਾਰ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਦਾ ਜਨਮ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 1897 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ, ਭਗਵਾਨ ਗ੍ਰਹਿ ਐਬਟਾਬਾਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਐਬਟਾਬਾਦ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਧਾਰ ਦੀ ਇਕ ਸੀਤਲ ਘਾਟੀ ਵਿਚ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦਸ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂਕੀਤਾ। ਐਬਟਾਬਾਦ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚੋਲਾ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬਾਲ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਭੁਜੰਗੀ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਕੀਰਤਨ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸੁਨਣ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਆਪ ਅੰਦਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਹੁਣ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁਣੀ ਗਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ। 1924 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਦੋ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਟਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦੋ ਵਾਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਵੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਪਜੀਵਕਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਪਾਰੀ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਣੇ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰ. ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਰਮਜ਼ ਐਂਡ ਐਮੂਨੀਸ਼ਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂਕੀਤਾ।[1]

ਸ੍ਰ. ਗਿਅਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸੁਮੇਤ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਪਿਆ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਬਾਬੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਭਾਈ ਤਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਜੱਥਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ, ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।[2] ਇਸ ਮੁੱਤਲਿਕ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖ਼ੁਦ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਜੋੜੀ ਵਾਜਾ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਗੀ ਸੱਜਣ ਆਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੁਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਐਸੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਟਿਕਾ ਲੈਣਾ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਨੀ।[3]

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ, ਭਾਈ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੋ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗੁਣ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਏ ਰਾਗੀਆਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਉਪਰੰਤ ਦਿੱਲੀ ਨਿਵਾਸੀ ਗਿਆਨੀ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿਅਲ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ) ਸਹਿਯੋਗੀ ਹੋਏ।

ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਸਬੰਧੀ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, "ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਫਿਲਮੀਂ ਟਿਊਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਚਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਟਿਕੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਸਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੰਥ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਐਸੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਰੀਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਿਆਂਦੀਆਂ, ਕੇਵਲ ਸੀਨਾ ਬਸੀਨਾ ਚਲਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੁਰਲਿਪੀ ਲਿਖੀ ਜਾਏ ਪਰ ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਟਿਊਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਮਾਝ, ਤੁਖਾਰੀ, ਸੂਹੀ, ਮਾਰੂਆਦਿ। ਭਾਈ ਤਾਬਾ ਜੀ ਜਿਹੜੇ ਰਬਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੈਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹ ਨਿਤ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤਾਂ ਵਾਜਾ ਵਜਾ ਕੇ ਗਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੋਟੇਸ਼ਨ ਲਿਖਵਾਂਦਾ। ਇਉਂ ਪਹਿਲਾ ਸੰਨ 1956 ਤੇ ਫਿਰ 1957 ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਭਾਈ ਤਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਬਸੀਨੇ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹ ਨੋਟੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਸੰਨ 1959 ਤੱਕ 98 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ 210 ਸ਼ਬਦ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਲਿਆ।[4]

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਜੋ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਗ ਸੰਬਧ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਸਿੱਖ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਯੱਗ ਵਿਚ ਅਸਲੀ ਆਹੂਤੀ ਪਾਈ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ।"[5] ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੀਤ ਰਤਨਾਵਲੀ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, "ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਜੀ, ਐਬਟਾਬਾਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।"[6] ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਖੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ : ਪਰਬੰਧ ਤੇ ਪਾਸਾਰੋ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਸੁਰਲਿਪੀਬੱਧ ਵਿਵਹਾਰਕ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪੜਾਅ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 1961 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।"[7]

ਗੁਰੂਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪ ਅਤੇ ਗੁਰੂਕਾਲ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਰਬਾਬੀ ਰਾਗੀ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਅਵਾਤਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੀਤ ਰਤਨਾਵਲੀ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਪੜਤਾਲਾਂ, ਧੁਨੀਆਂ, ਅਲਾਹਣੀਆਂ, ਘੋੜੀਆਂ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ (ਟਿਊਨਾਂ) ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ (ਟਿਊਨਾਂ) ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਬਾਬੀ ਤੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੀਤਾਂ (ਟਿਊਨਾਂ) ਵਰਗੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।"[8]

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੀਨਾ ਬਸੀਨਾ ਚਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਰਾਗੀਆਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਾਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਕਬਿੱਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਲਿਪੀਬੱਧ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ-ਦੂਜਾ) ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ 1961 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਭੇਟ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਇਕੱਤੀ ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਨੌ ਰਾਗ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਇਕ ਸੌ ਸਤਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਿਆਲੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚੌਹੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਭਾਗ ਦੂਜਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਨੱਤਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੌ ਤਰਵੰਜਾ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਲਿਪੀਬੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਾਰਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਸ੍ਰ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1961, ਪੰਨਾ ਅ (ਕਰਤਾ ਬਾਰੇ)।
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੳ।
3. ਉਹੀ, ਭੂਮਿਕਾ, ਪੰਨਾ ਹ।
4. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਕ।
5. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆਰਥੀ (ਡਾ.), ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਗ ਸੰਬੋਧ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕਤਾ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1986, ਪੰਨਾ.....
6. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੀਤ ਰਤਨਾਵਲੀ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1979, ਪੰਨਾ 22 (ਭੂਮਿਕਾ)।
7. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ : ਪਰਬੰਧ ਤੇ ਪਾਸਾਰ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2000, ਪੰਨਾ 188-193.
8. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੀਤ ਰਤਨਾਵਲੀ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ), ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1979, ਪੰਨਾ ਮੁਖਬੰਦ।

----

* ਖੋਜਾਰਥੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

BHAI JWALA SINGH

The Icon Of Ancient Sikh Religious Music

Harjap Singh Aujla

Half a millennium ago, what at present is a small sleepy midsized town called Sultanpur Lodhi used to be a flourishing garrison town of the Lodhi Muslim Dynasty that ruled Northern India prior to Mughal Emperor Zaheer-ud-Din Babar's conquests of Northern plains of India. This small place was the seat of a provincial capital and was also a decent sized trading and business centre. During those days the present day big urban agglomerations of Punjab like Ludhiana, Jalandhar and Amritsar were in existence, not as mega cities and business centres, but just in the form of small nondescript villages located amidst fertile agricultural lands.

Located on the East Bank of the Ravi, the Ancient city of Lahore was the biggest and the most important city and a regional administrative centre of the area North of the capital city of Delhi. After Mughal invader Zaheer-Ud-Din Babar defeated the Emperor of Northern India Ibrahim Khan Lodhi in 1526, in the famous Battle of Panipat, Sultanpur Lodhi governed by his kin Daulat Khan Lodhi also started falling on bad days. The subsequent Mughal rulers paid virtually no attention to Sultanpur Lodhi and practically abandoned it. Sarhind became the most favored town of the Mughals in the middle of the national capital Delhi and provincial capital Lahore. But prior to the Mughal Army's invasion and conquest of Northern India by Babar, Guru Nanak blessed Sultanpur Lodhi with his holy stay exceeding a dozen years. The spiritual foundation of the modern religion called Sikhism was laid by Guru Nanak in Sultanpur Lodhi and now, after five centuries, this town is a sacred center of Sikh pilgrimage. During the second half of the eighteenth century, Nawab Jassa Singh Ahluwalia of Kapurthala annexed Sultanpur Lodhi. After that several Gurdwaras associated with the memory of Guru Nanak were built in this town.

Sultanpur Lodhi is surrounded by several small villages and Saidpur is one of these. Situated on a dusty cart road, in ancient days Saidpur used to be a predominantly Muslim village with a small sprinkling of Sanatan Dharam Hindu population. Later on most of the Hindu families in and around Saidpur became the followers of Guru Nanak. And during the period of the Tenth Master Sri Guru Gobind Singh and afterwards during the reign of the Ahluwalia Misl, most of the Sikhs in the area grew unshorn hair and got baptized as Amritdhari Sikhs.

One ancestor of Bhai Jwala Singh and a follower of Guru Nanak learnt the original Sikh religious music (Gurmat Sangeet) from the court of the Tenth Master Guru Gobind Singh from the finest traditional “Rababi Kirtanias” of the time. Later on this meticulously trained Sikh religious musician moved back to his native village Saidpur. Bhai Jawala Singh (or Bhai Jwala Singh) was proud to be one of the descendents of the same blessed musician. Bhai Jwala Singh mastered

almost all the ancient Taals (played on Tabla and Pakhawaj) and more than five hundred tunes in all the thirty one Raagas mentioned in the Sikh holy book, “Sri Guru Granth Sahib” and as learnt by his ancestor from the accomplished Kirtanias present in the court of the Tenth Master Sri Guru Gobind Singh ji. The Sikh religious music of ancient times was precisely composed in Dhrupad/Dhamar style. The most commonly followed Taals (Rhythms) of those days were Dhrupad, Dhamar, Panj Taal, Chaar Taal, Roopak, Jhap Taal, Deep Chandi, Chhotti Teen Taal, Waddi Teental, Ek Taal (Yakka), Dadra, Kehrwa and several more. Some of these “Taals” are sadly getting extinct now. In some musical compositions of those days, a number of Taals were used in sequences while rendering the same “Shabad”. This unique style of music is called the “Partal Format” and was very effective in conveying the message of the “Guru”. Knowledgeable listeners, especially the professional singers, used to appreciate the intricacies of this unique format. Unfortunately “Partal Format” of Gurmat Sangeet is fast becoming extinct these days.

Both big cities of the area Amritsar and Lahore became the leading centres of evolving or experimental music, which means that newer forms of classical music were being experimented and evolved in these cities. Evolution of Khayal format of classical music, which is most popular these days, was underway since the days of Guru Gobind Singh ji more than three centuries ago, but it was not accepted in the historic Gurdwaras until the beginning of the twentieth century. At present even the Sikh classical musicians render “Gurbani” in “Khyal Format”.

There were some places like Goindwal Sahib, Khadoor Sahib, Tarntaran, Kapurthala and Sultanpur Lodhi, where “Khayal Gayaki” came into prominence after the 1947 division of Punjab, when “Rababi” and other “Kirtanias” from Nankana Sahib and other Gurdwaras on both sides of the Radcliffe Line spread their favourite form of “Khayal style” and “Thumri Style” of music in East Punjab. While Bhai Jwala Singh's contemporaries based in the bigger centres of music like Amritsar, Lahore and Nankana Sahib adopted “Khayal Gayaki” during the beginning of the twentieth century, Bhai Jwala Singh stood his ground and never abandoned the ancient “Dhrupad” style. He was so unique that some of the “Rababi” singers of Kapurthala, Goindwal Sahib, Jalandhar and Tarntaran used to sit amongst the audience to listen to the renditions of “Gurbani” when Bhai Jwala Singh was singing. Later on, after listening to him, the Rababi Kirtanias used to personally express their appreciation of the unique nostalgic style of this icon of “Dhrupad Shalley”. In real life Bhai Jwala Singh was a highly contented man. He never ventured after big bucks and his diet was very simple like that in a typical “Guru Ka Langar”. He was a very strict “Nit-nemi”. He could miss other things but not his “Nit-naim”.

Bhai Jawala Singh was born in 1872 in Saidpur or some nearby village in Sultanpur Lodhi area. By the age of twelve, he had crammed up the five “Baanis” of “Nit-naim” and several hundred “Shabads” contained in holy Sri Guru Granth Sahib. His first “Ustad” was his own father Bhai Deva Singh, who taught him rendition of “Gurbani” in a number of original “Reets” prevalent in “Gurmat Sangeet” of the times of the “Guru Darbars”. Later on his father sent Bhai Jwala Singh for more specific coaching to learn the still more intricate points of “Gurmat Sangeet” from another highly accomplished “Dhrupad style Kirtanya” Bhai Sardha Singh. His third “Ustad” was a strict “Dhrupadia Trainer” Bhai Wasawa Singh (popularly known as Bhai Rangi

Ram). Bhai Rangi Ram was a strict disciplinarian in the application of grammar of ancient music and he mostly stayed in Tarntaran in Amritsar district. All three of his "Ustads" were adept in rendition of the "Gurbani" in its pristine originality dating back to the times of the great "Gurus". By the age of twenty, Bhai Jawala Singh had become an accomplished "Kirtania"of the "Guru's" word in the Guru's own "Shalley" of rendition. He fame spread far and wide and was in great demand in all the villages and towns of the Princely State of Kapurthala and in the neighboring British ruled districts of Amritsar, Ferozepore, Hoshiarpur and Jalandhar.

In addition to culturing his vocal chords for "Dhrupad based Gurmat Sangeet", Bhai Jwala Singh became an accomplished drummer "Tabla Player". He could play at least two popular string instruments "Taus" and "Saranda". Some times "Mridang" or "Pakhawaj" accompanied Bhai Jwala Singh during his classical renditions. The old guards of "Dhrupad based Gurmat Sangeet" were leaving this world one by one and there were no replacements in the pipeline. By the 1920s Bhai Jawala Singh had been acknowledged as the finest "Dhrupadia Kirtania" alive of the Sikh community. His peculiar rich, vibratory and voluminous voice had a distinct ringing male sound, which made him stand apart amongst all his contemporaries. Some people believe that when the Late Kundan Lal Saigal sang his most memorable numbers for film "Tansen", he took inspiration from the style of Bhai Jawala Singh. K.L. Saigal had in his younger years listened to the "Shabad Kirtan" by Bhai Jwala Singh in Jalandhar or somewhere else in the area. The other great maestros of the time like Dilip Chandra Vedi also listened to Bhai Jwala Singh.

As early as by 1890, Bhai Jawala Singh had come to be recognized as the leading "Kirtania" in and around Sultanpur Lodhi. He became a regular performer of "Shabad Kirtan" at Gurdwaras Sri Ber Sahib and Sri Hat Sahib within the town of Sultanpur Lodhi. His reputation travelled to the palace of Maharaja Jagatjit Singh of Kapurthala and the Maharaja, a great lover of all forms of fine arts, loved and admired Bhai Jawala Singh's style of rendition. Several times he was especially invited to perform "Shabad Kirtan" at "Gurdwara Bawian" outside the Shalimar Gardens of Kapurthala. Later on when the magnificent "State Gurdwara Sahib" was built during nineteen thirties on the Sultanpur Road at Kapurthala, Bhai Jawala Singh was often invited to perform "Asa Di Vaar" and evening "Chowkis" of "Shabad Kirtan" at the "State Gurdwara Sahib" too. He never served the "Mahant" managers of the historic Gurdwaras or their successor the "Shiromani Gurdwara Prababdhak Committee", but he was often invited to perform "Gurpurb" specials at the Golden Temple in Amritsar, Sri Darbar Sahib at Tarntaran and the other historic Gurdwaras at Khadoor Sahib, Baba Bakala, Chheharta, Basarke Gillan and Goindwal Sahib. Bhai Jwala Singh was very popular amongst the Sardars (Jagirdars) of Kapurthala and he was in great demand in Patti, Sarhali, Khemkaran, Bhikhiwind, Ferozepore and Kasur. Sham Churasi is a small village known for its traditions of classical music. At one time, during the nineteenth century, this village had the distinction of producing some of the finest "Dhrupadia" singers of Punjab, but when its most famous sons Nazaqat Ali Salamat Ali Khan came on the scene, they made a complete departure from the past and decided to excel in "Khayal Gayaki" only, but the most knowledgeable old-timers in the village always loved to listen to the "Dhrupads" and "Dhamars" of Bhai Jwala Singh, whenever he visited their village in Hoshiarpur district.

Even iconic "Kirtanias" of his time like Bhai Mehar, Bhai Lal Senior, Bhai Chand and Bhai Santa Singh, all "Hazoori Ragis" of the Golden Temple in Amritsar held Bhai Jwala Singh in a very high esteem and they listened to his renditions with utmost respect and reverence.

When Maharaja Bhupinder Singh of Patiala came to know about the unique knowledge of ancient music and other qualities of Bhai Jawala Singh, he decided to use his services to teach "Dhrupad Format" of classical music to the selected musicians of his "Patiala Gharana" of classical music. The "Patiala Gharana of Music" had earned a lot of name and fame in India, but it was precisely a "Khayal" centric "Gharana" with "Thumri" and "Dadra" as the semi-classical side-kicks introduced by Bade Ghulam Ali Khan. The Maharaja wanted one of his "Gharana's" finest musicians Mahant Gajja Singh to learn vocal "Dhrupad Sangeet" as well as playing of two string instruments "Taus" and "Saranda" from Bhai Jawala Singh. Like a highly motivated student, in addition to mastering the two string instruments, Mahant Gajja Singh learnt the subtle intricacies of "Dhrupad" style of classical singing also from Bhai Jawala Singh. On learning about the new achievements of Mahant Gajja Singh, Maharaja Bhupinder Singh of Patiala became very happy. As a token of gratitude, the Maharaja showered expensive gifts on Mahant Gajja Singh. By nature Bhai Jwala Singh was a shy and non political person. But at one time, the prevailing unfavorable working conditions for the performers of "Gurmat Sangeet" compelled Bhai Jawala Singh to form a union of the Kirtanias. Being a freelancer "Kirtania" himself, Bhai Jwala Singh fought like a soldier for their rights of his fellow "Gurmat Sangeet" professionals and succeeded in winning a number of concessions from the SGPC. Even the "Kirtanias" serving the numerous Singh Sabhas in the Punjab, the Princely State of Kashmir and North West Frontier Province also benefited from the concessions negotiated by Bhai Jwala Singh.

Just like his predecessors, Bhai Jawala Singh also found it appropriate to teach all that he had learnt from his illustrious father and other famous "Ustads" to his young sons Bhai Gurcharan Singh and Bhai Avtar Singh. Both brothers leant virtually all five hundred "Gurmat Sangeet Reets" from their famous father. Bhai Jwala Singh's "Raagi Jatha" was not confined to just three musicians. Some- times he had a chorus group of eight to ten musicians performing "Shabad Kirtan". Many times he had one "Taus" and two "Sarandas" as accompaniments. The effect of "Gurmat Sangeet Chorus" of Bhai Jwala Singh and his party was simply mesmerizing. Both his sons were with their father's group from 1930s onwards. Bhai Jwala Singh switched to Harmonium as his main musical instrument around the time of World War First, between 1914 and 1919. Most of his contemporaries had also adopted Harmonium around that time.

Bhai Jawala Singh had a unique style of all night "Rain Sabhai Kirtan" singing. On several occasions, his large group of musicians will start the rendition of complete "Kirtan of Sukhmani Sahib" around 8:00pm and the singing will keep on till about 5:00am in the following morning. This special "Chowki" of "Shabad Kirtan" was called "Sukhmana". The rendition will start with the "Raagas" appropriate for the "First Pehar of the night" and go on to the "Raagas" of the "Second Pehar" and will continue on to the "Raagas" of the third and the fourth "Pehars". The "Pehar" consists of three hours and the names and the nature of renditions of the "Ragas" changes after each "Pehar". Bhai Jwala Singh always strictly adhered to the proper timings of the

"Raagas". During non-stop renditions of "Sukhmana", the lead singer as well as the others could briefly leave the "Chowki" for partaking food and doing other necessary things and the rest of the party will take over. Time wise this was a very lengthy and difficult undertaking, but the "Ragis" of those days were quite proficient in completing the entire "Sukhmani Sahib" lasting several hours without interruption. These days, I don't think if any musician can perform complete "Sukhmana", like Bhai Jwala Singh. His sons, Bhai Gurcharan Singh and Bhai Avtar Singh told me that in their younger years, even they used to render complete "Sukhmana" in one night long sitting. But in their old age, they were obviously incapable of performing it.

We have extensively heard "Shabad Kirtan" rendered by Bhai Avtar Singh and Bhai Gurcharan Singh. They were both very good. Bhai Gurcharan Singh is too old now, in his nineties and Bhai Avtar Singh has left for his heavenly abode. Those like my father Late Sardar Sochet Singh, who have heard Bhai Jwala Singh claim that his voice was unique and better than that of his sons. But in the absence of any recordings, we don't know as to how great Bhai Jwala Singh was.

It is a pity that there are no recordings of Bhai Jwala Singh. I asked my father as to why "Shabad Kirtan" rendered by Bhai Jwala Singh was never recorded. He told me that "Genophone Recording Company" owned by Janki Nath Kumar and brothers was active in Lahore since early 1930s and the "His Master's Voice" opened its doors in Lahore in 1941. For Bhai Jwala Singh, who was based at Sultanpur Lodhi, it was a four hour journey by rail or road to Lahore and the timings of the trains and buses were unsuitable. There was one hourly bus service between Sultanpur Lodhi and Kapurthala and one and a half hourly service between Kapurthala and Amritsar. The trains were even fewer and were running at inconvinient times. Most probably inadequate connectivity between Sultanpur Lodhi and Lahore was responsible for his not recording his renditions. The All India Radio in Lahore opened in 1937, it had the facility of transcription service on twelve inch diameter seventy eight revolutions per minute records, but Bhai Jwala Singh somehow never expressed his desire to perform at the Lahore radio station.

After the division of Punjab in 1947, the first pair of radio station in East Punjab opened in 1948. The Jalandhar studio of All India Radio was less than thirty miles from Sultanpur Lodhi and the connectivity by train and road was also better, but by that time Bhai Jwala Singh had grown very old and his health was also not too good, so he allowed his sons to explore the avenue of singing for the radio, but he himself stayed away from the radio too.

Around 1948, when All India Radio Jalandhar Amritsar opened, the two brothers Bhai Avtar Singh and Gurcharan Singh applied for audition at the new radio station. It was no surprise that both were approved. Around that time Bhai Jawala Singh started encouraging his sons to form their own independent "Kirtan Jatha". Old age was catching up with Bhai Jwala Singh. Approximately at the age of eighty Bhai Jawala Singh left for his heavenly abode, but his sons and now one of his grandsons Bhai Kultar Singh are carrying out his traditions in letter and spirit.

harjapaujla@gmail.com

ਸੁਰ ਲਿਪੀ

ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ, ਤਿੰਨ ਤਾਲ

ਥਾਟ - ਬਿਲਾਵਲ (ਦੋਵੇਂ 'ਨ')
ਜਾਤੀ - ਵਕਰ-ਸੰਪੂਰਣ

ਸਮਾਂ - ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ

ਵਾਦੀ - ਪ

ਸੰਵਾਦੀ - ਸ

ਆਰੋਹ - ਸ ਰ ਗ ਮ, ਰ ਗ ਮ ਪ, ਨ ਧ ਨ ਸਂ।

ਅਵਰੋਹ - ਸ ਨੁ ਧ ਪ, ਨੁ ਧ ਪ, ਮ ਗ, ਧ ਪ, ਮ ਗ ਰ, ਪ ਮ ਗ ਰ ਗ ਰ ਸ।

ਮੁੱਖ ਅੰਗ - ਗ ਮ ਗ ਰ, ਗ ਮ ਨੁ ਧ ਪ, ਪ ਮ ਗ, ਮ ਗ, ਰ ਗ ਰ, ਸ।

ਸਥਾਈ

੦				੩				×				੨			
੯	੧੦	੧੧	੧੨	੧੩	੧੪	੧੫	੧੬	੧	੨	੩	੪	੫	੬	੭	੮
ਸ	ਰੇ	ਗ	ਮ	ਪ	-	ਨੁੀਧ	ਪ	ਰੇ	ਗ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗ	ਰੇ	ਸ
ਗੁ	ਰੁ	ਸੁੰ	ਦਰੁ	ਮੋ	s	ਹs	ਨੁ	ਪਾ	s	ਇ	ਕ	ਰੇ	s	s	s
ਸਂ	ਨੁੀ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਪ	ਮ	ਗ	ਰੇ	ਸ	ਸ
ਹ	ਰਿ	ਪ੍ਰੇ	ਮ ਬਾ	ਣੀ	s	ਮ	ਨੁ	ਮਾ	s	s	ਰਿ	ਆ	s	s	s

ਅੰਤਰਾ

੦				੩				×				੨			
੯	੧੦	੧੧	੧੨	੧੩	੧੪	੧੫	੧੬	੧	੨	੩	੪	੫	੬	੭	੮
ਗ	ਮ	ਪ	ਧ	ਨੀ	ਧ	ਨੀ	ਨੀ	ਸਂ	-	ਸਂ	-	ਰੇਂ	ਨੀ	ਸਂ	ਸਂ
ਮੇ	ਰੈ	ਹਿਰ	ਦੇ	ਸੁ	ਧਿ	ਬੁ	ਧਿ	ਵਿ	ਸ	ਰ	ਗ	ਈ	s	s	s
ਸਂ	ਨੁੀ	ਧ	ਪ	ਧਨੀ	ਸਨੁੀ	ਧ	ਪ	ਮ	ਗ	ਪ	ਮ	ਗ	ਰੇ	ਸ	ਸ
ਮ	ਨ	ਆ	ਸਾ	ਚਿੰs	ss	ਤ	ਵਿ	ਸਾ	s	s	ਰਿ	ਆ	s	s	s

ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ : ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਿਨੇ ਲੋਇਣਾ ਵਿਚੋਂ

ਅੰਗ ੭੭੬

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫

ਗੁਰੁ ਸੁੰਦਰੁ ਮੋਹਨੁ ਪਾਇ ਕਰੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਣੀ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ ॥

Finding the beautiful and fascinating Guru, I have conquered my mind, through the Bani, the Word of my Beloved Lord.

ਮੇਰੈ ਹਿਰਦੈ ਸੁਧਿ ਬੁਧਿ ਵਿਸਰਿ ਗਈ ਮਨ ਆਸਾ ਚਿੰਤ ਵਿਸਾਰਿਆ ॥

My heart has forgotten its common sense and wisdom; my mind has forgotten its hopes and cares.

ਮੈ ਅੰਤਰਿ ਵੇਦਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਗੁਰ ਦੇਖਤ ਮਨੁ ਸਾਧਾਰਿਆ ॥

Deep within my self, I feel the pains of divine love. Beholding the Guru, my mind is comforted and consoled.

ਵਡਭਾਗੀ ਪ੍ਰਭ ਆਇ ਮਿਲੁ ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਵਾਰਿਆ ॥੪॥੧॥੫॥

Awaken my good destiny, O God - please, come and meet me! Each and every instant, servant Nanak is a sacrifice to You. ||4||1||5||

ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ

ਝੂਠ ਦਾ ਮਾਰਗ ਲਗਦਾ ਸੌਖਾ, ਸਚ ਦਾ ਮਾਗਰ ਔਖਾ।
ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਝਾਤ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਇਹ ਮਾਯਾਵੀ ਧੋਖਾ।
ਸਚ ਹੈ ਰਬ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਝੂਠ ਨਾਮ ਸ਼ੈਤਾਨ
ਸਚ ਤਾਂ ਹੈ ਚਾਨਣ ਦਾ ਸੋਮਾ, ਝੂਠ ਹਨੇਰਾ ਘੋਰ ਅਗਿਆਨ।
ਝੂਠ ਦੀ ਨੀਂਵ ਤੇ ਚਲਦਾ ਜੀਵਨ, ਬਾਹਰੋਂ ਲਿਸ਼ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰੇਤ।
ਸਚ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਵਾ-ਵਰੋਲਾ, ਪਲ ਵਿਚ ਢਾਹ ਜਾਏ, ਕਰ ਜਾਏ ਖੇਤ।
ਮਨਸਾ, ਵਾਚਾ, ਕਰਮਾ ਸਚ, ਸਚ ਨੂੰ ਲਈਏ ਇੰਵ ਸੰਜੋਅ
ਕਰ ਲੈ 'ਸਵਰਨ' ਹੁਣ ਕੂੜ ਤੋਂ ਤੋਬਾ, ਉਠ ਅਡਿਗ ਖਲੋਅ।

ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ
I.R.S. (Retd.)
ਸਾਬਕਾ ਚੀਫ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਇਨਕਮ-ਟੈਕਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

POSITIVE THINKING

* Every little smile can touch somebody's heart. No One is born happy but all of us are born with the ability to create happiness.
* Dalai Lama says when you talk, you are only repeating what you already know...But when u listen, u may learn something new.
* Lock is always bigger than key...Problems are like lock and solutions are like Key. Don't focus on problems just find the key.
* A true and caring relation does not require large talk. A soft massage is enough because its not the mouth that speaks...its the heart that feels.
* Don't tell God that u have a Big problem. Tell your problem that you have a Big God.
* Relationship should have the determination like sandalwood, which never looses its fragrance even if it is broken into thousand pieces.

With best compliments from a wellwisher

ੴ

ਬਾਬੀਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬੋਲਿਆ

Babiha Amrit Vele Bolya

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

Babiha Amrit Vele Bolya
Kaun Jaane Peer Parayee
Saajan Des Videsiare
Mere Bhai Jana

– ਬਾਬੀਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬੋਲਿਆ – ਕਉਨ ਜਾਨੇ ਪੀਰ ਪਰਾਈ
–ਸਾਜਨ ਦੇਸ ਵਿਦੇਸੀਅੜੇ – ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਜਨਾ

DR. JAGIR SINGH
422, Sector 15-A, Chandigarh
Ph : 0172-2772660, 098140 53630
e-mail : drjagirsingh@gmail.com
www.amritkirtan.com

ਇਹ ਸੀ. ਡੀ. ਮੁਫਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਅਤੇ ਮੋਬਾਇਲ ਨੰਬਰ
ਐਸ. ਐੱਮ. ਐਸ., ਈ. ਮੇਲ ਜਾਂ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰੋ ਜੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160 015
ਮੋਬਾਇਲ : 09814053630
E-mail : drjagirsingh@gmail.com Website : www.amritkirtan.com

Postal Regd. No. G/CDH/0045/2009-10 RNI Regd. No. 46788/89 ISSN 0972-2335